

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KƏND
TƏSƏRRÜFATI NAZİRLİYİ**

**KƏND TƏSƏRRÜFATININ İQTİSADİYYATI ELMİ –
TƏDQİQAT İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

ƏMİRASLANOVA DİLARƏ ƏMİRASLAN qızı

**NEFT-KİMYA MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İQTİSADI
POTENSİALI VƏ ONDAN İSTİFADƏNİN
YAXŞILAŞDIRILMASI YOLLARI**

İxtisas: 5311.01- “müəssisələrin təşkili və idarə olunması”

**İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2017

Dissertasiya işi Sumqayıt Dövlət Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor
Səfərov Qənimət Əsəd oğlu

Rəsmi opponetlər: iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor
Məmmədov Məhəbbət Aşır oğlu
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Qasımova Elmira İsmayıl qızı

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye
Universiteti “Enerji və neft-kimya
sahələrinin iqtisadiyyatı və menecment”
kafedrası

Müdafiə “_____” _____ 2017-ci ildə saat ____ -da
Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Kənd
Təsərrüfatının İqtisadiyyatı Elmi-Tədqiqat İnstitutu nəzdində fəlsəfə
doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların
müdafiəsini keçirən FD.04.014 Dissertasiya Şurasının iclasında
olacaqdır.

Ünvan: Bakı şəhəri, N. Nərimanov rayonu, Az.29, 8-ci Köndələn,
III mərtəbə, akt zalı.

Dissertasiya işi ilə Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı Elmi-
Tədqiqat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_____” _____ 2017-ci ildə göndərilmişdir.

FD.04.014 Dissertasiya Şurasının

elmi katibi, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru:

V. R. Rzayev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 mart 2016-cı il tarixli 1897 nömrəli Sərəncamı ilə “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsinin başlıca istiqamətləri” təsdiq edilmişdir.

İqtisadiyyatın on bir əsas sektoru üzrə Strateji yol xəritələrinin layihələri hazırlanmışdır. Strateji yol xəritələrində 2016-2020-ci illər üçün iqtisadi inkişaf strategiyasının tədbirlər planı, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxışı və 2025-ci ildən sonrakı dövrə hədəf baxışı verilmişdir. Bu xəritələrdən biri də ölkəmizin aparıcı sahələrindən olan neft-qaz kompleksinə aiddir və “Azərbaycan Respublikasının neft və qaz sənayesinin (kimya məhsulları daxil olmaqla) inkişafına dair “Strateji Yol Xəritəsi” adlanır.

Neft-kimya sənayesi Azərbaycanın əsas sahələrindən olmaqla, onun məhsulları dünyanın bir sıra ölkələrinə ixrac edilir. İxrac olunan məhsulların rəqabətqabiliyyətli olması müəyyən bazarların seqmentləşdirilməsinə, satış coğrafiyasının genişlənməsinə şərait yaradır. “Azərikimya” İstehsalat Birliyinin neft-kimya müəssisələrində istehsal olunan polietilen, izopropil spirti, propilen və digər məhsullar həmçinin respublikanın daxili bazarlarını da təmin edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda “Azərikimya” İB-nin müəssisələrində istehsal edilən məhsulların 80%-dən çoxu “Etilen-Polietilen” zavodunun payına düşür. Bu zavodun istehsal etdiyi məhsulların əksəriyyəti dünyanın onlarla ölkəsinə ixrac olunur.

Həmçinin “Azərikimya” İB-nin müəssisələrində istehsal olunan məhsullar digər sənaye sahələri üçün xammal bazası rolunu oynayır və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə 2010-cu ilin aprel ayından Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin (ARDNŞ-SOCAR) tabeliyinə verilmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin memarı və icraçısı olduğu yeni neft siyasəti “Azərikimya” İB-nin işində də köklü dəyişikliklər edilməsini zəruri etmişdir.

Belə ki, SOCAR-ın tərkib hissəsi olmaqla, onun dinamik inkişafına köklənmək, ahəngdar işin və istehsalın yenidən qurulması, mövcud güclərdən maksimum istifadə edilməsi, kadr və intellektual potensialdan düzgün və səmərəli istifadə, nəhayətdə, “Azərikimya” İB-nin iqtisadi potensialının tam səfərbər edilməsini şərtləndirirdi. Bununla belə, neft-kimya müəssisələrində avadanlıqların aşınma əmsalının böyük olması, material və kapitaltutumlu

sahə kimi iqtisadi potensialdan tam istifadəni qeyri-mümkün edirdi.

Həmçinin “Azərikimya” İB-də istehsal potensialından qeyri-qənaətbəxş istifadə, istehsal güclərindən tam istifadə edilməməsi, iqtisadi potensialın əmlak tərkibindən səmərəsiz istifadəni, bu birliyin maliyyə dayanıqlığı göstəricilərinin pisləşməsi ilə nəticələnmişdir.

Neft-kimya müəssisələrinin fəaliyyətinin bu və ya digər sahələrinə həsr edilmiş tədqiqat işləri problemi kompleks həllini mümkün etməmiş, bu sahədə xeyli boşluqların mövcud olması müəyyən edilmişdir.

Məhz bu problemlərin araşdırılması, təhlili və tədqiqi neft-kimya müəssisələrində iqtisadi potensialın daxili ehtiyatlarının aşkara çıxarılıb reallaşdırılmasını ön plana çəkir. Bu baxımdan təqdim edilən tədqiqat işi öz aktuallığı ilə seçilir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Müəssisənin inkişaf strategiyası, potensial və onun modifikasiyaları, səmərəlilik və iqtisadiyyatın dayanıqlığı və s. kimi problemlər A. Marşal, A. D. Şeremet, L. İ. Abalkin, L. P. Qujnovskiy, V. V. Kovalyev və digər iqtisadçı alimlərin elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikasında inkişaf, səmərəlilik, maliyyə dayanıqlığı, istehsal və iqtisadi potensial, kadr və intellektual potensial, neft və neft-kimya sənayesinin bu və ya digər problemləri akademik Z. Ə. Səmədzadə, müxbir üzvləri Ş. M. Muradov, Ə. X. Nuriyev, A. F. Musayev, iqtisadçı alimlər-M. C. Atakişiyev, T. N. Əliyev, R. M. Cəbiyev, Q. Ə. Səfərov, B. S. Xıdırov, E. M. Hacızadə, S. M. Qasimov, M. A. Məmmədov, B. Ə. Əhmədov, A. G. Hüseynov, Ş. T. Əliyev, İ. A. Aslanzadə, A. H. Tağıyev, Q. S. Süleymanov, M. M. Fərzəliyev və digərlərinin elmi işlərində öz əksini tapmışdır.

Bununla belə, neft-kimya sənayesi müəssisələrində iqtisadi potensial, onu səciyyələndirən göstəricilər sistemi: iqtisadi potensialın əmlak tərkibi; maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində: likvidliyin qiymətləndirilməsi, işgüzar aktivliyin qiymətləndirilməsi, rentabelliyyənin qiymətləndirilməsi; məhsul istehsal ilə istehsal amilləri arasındakı əlaqənin (ümumi, ekstensiv, intensiv) və s. öyrənilməsində müəyyən boşluqlar vardır və dissertasiya işi məhz bu problemlərin həllinə həsr olunmuşdur ki, bu da mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi iqtisadi potensialın tərkib hissələrinin təhlili və tədqiqi əsasında istehsal amillərindən səmərəli istifadənin inteqral, ekstensiv və intensiv ehtiyatlarının aşkar edilməsi, maliyyə dayanıqlığı əmsallarının

Çapa imzalanıb: 19. 10. 2017
Sayı 100. Formatı 60x84 1/16

KTİETİ-nun “Elmi əsərlərinin” buraxılışı
bölməsində çap olunmuşdur

(012) 514-84-10

Economical potential of Petrochemical Enterprises and ways of improving use it

SUMMARY

The dissertation consists of an introduction, three heads, conclusions and findings, three appendixes and list of the used literature.

In introduction, relevance of the chosen subject is proved. The condition of its study and research in our republic are given, the purposes and tasks are formulated, theoretical and methodological bases, the practical importance and scientific novelty of research are proved.

In chapter 1 “Economical potential and theoretical and methodological aspects of the organization of its use”, methodological aspects of approach to the concept of economical potential, organization of using the economical potential and system of indicators characterizing the effectiveness of it are explained.

In chapter 2 “Current situation of Petrochemical Enterprises and analysis of aspects characterizing the organization of economical potential”, organization of fixed assets of petrochemical enterprises and analysis of technical and economic indicators, workforce and organization the use of labor resources, analysis the financial condition of enterprises and the risk are investigated.

In chapter 3 “Directions to improve organization and management of using the economical potential Petrochemical Enterprises”, major funds of enterprises and increasing the efficiency of organization using of employee potential, assessment of financial stability coefficients of enterprises and improvement of management, determination the effectiveness of the investment project to the improvement of Petrochemical Enterprises economical potential are compared.

In the final part of the work, the conclusions and proposals resulting from the study are given.

qiymətləndirilməsi və neft-kimya müəssisəsinin istehsal gücünün artırılması məqsədilə investisiya layihəsinin iqtisadi qiymətləndirilməsi və müəssisənin potensial imkanlarının yüksəldilməsi təkliflərinin işlənilməsindən ibarətdir.

Bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün tədqiqat işinin qarşısında aşağıdakı vəzifələr qoyulmuş və məntiqli ardıcılıqla həll edilmişdir:

-iqtisadi potensial məfhumuna yanaşmaların metodoloji aspektlərinin müəyyən edilməsi;

-iqtisadi potensialdan istifadə səmərəliliyini səciyyələndirən göstəricilər sisteminin təyin edilməsi;

-neft-kimya müəssisələrinin əsas vəsaitləri və texniki-iqtisadi göstəricilərinin təhlili və onların sistemləşdirilməsi;

- işçi qüvvəsi, əmlak potensialından istifadənin təhlili və onların müəssisənin texniki-iqtisadi göstəricilərinə təsirinin müəyyən edilməsi;

-müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlili və onun sistemləşdirilməsi;

-müəssisənin əsas fondları və işçi qüvvəsindən istifadə səmərəliliyinin müəyyən edilməsi;

-müəssisənin maliyyə dayanıqlığı əmsallarının qiymətləndirilməsi;

-istehsalın genişləndirilməsi məqsədilə investisiya layihəsinin iqtisadi qiymətləndirilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini neft-kimya müəssisələrində iqtisadi potensialla bağlı proseslər, tədqiqatın predmetini isə iqtisadi potensialın tərkib hissələri: əmlak, insan resursları, maliyyə potensialından istifadənin yaxşılaşdırılması istiqamətləri, onların qiymətləndirilməsinin metodiki təminatı təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını baxılan problemlə bağlı nəzəriyyədə mövcud olan elmi əsərlər, xarici ölkələrin və Azərbaycan alimlərinin qoyulan problemin nəzəri və təcrübə tərkiblərinə dair elmi əsərləri, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin və Nazirlər Kabinetinin qərarları, uyğun nazirlik, şirkət, birliklərin və müəssisələrin materialları təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Sumqayıt Statistika İdarəsinin məlumatları, İqtisadiyyat, Maliyyə və Vergilər Nazirliklərinin məlumatları,

SOCAR, "Azərikimya" İB-i, "Etilen-Polietilen" zavodunun əsas texniki-iqtisadi göstəriciləri, illik hesabatları (balans, maliyyə) və s. təşkil edir.

İşin elmi yenilikləri aşağıdakılardan ibarətdir:

-ilk dəfə olaraq neft-kimya müəssisələrində reallaşdırılmış məhsulla istehsal amilləri (kapital, işçi qüvvəsi) arasındakı əlaqənin Kobb-Duqlas modeli təklif edilmiş, artım tempinin ümumi, ekstensiv, intensiv ehtiyatları müəyyən edilmiş və iqtisadi interpretasiyası verilmişdir;

- əmək məhsuldarlığı və əmək haqqı arasındakı əlaqənin xətti biramilli riyazi-statistik modeli təklif edilmiş, onun adekvatlığı statistik meyarlarla təyin edilmişdir;

- iqtisadi potensialı səciyyələndirən fondverimi göstəricisinin əsas fondların aktiv hissəsi və reallaşdırılmış məhsulun həcmindən asılılığının ikiamilli xətti riyazi-statistik modeli təklif edilmiş, onun adekvatlığı statistik meyarlarla qiymətləndirilmişdir;

- müəssisənin iqtisadi potensialının maliyyə dayanıqlığını xarakterizə edən (əmlak vəziyyəti, likvidlik, işgüzar aktivliyin qiymətləndirilməsi, rentabellik əmsalları) əmsalları dünya təcrübəsində qəbul olunmuş meyarlarla qiymətləndirilmişdir;

- iqtisadi potensialın artırılması məqsədilə "Etilen-Polietilen" zavodunda istehsal güclərinin yüksəldilməsi, zavodun modernləşdirilməsini nəzərdə tutan investisiya layihəsi təklif edilmiş, beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş metodiki yanaşmaya əsasən onun iqtisadi qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir.

İşin təcrübi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun əsas nəzəri müddəaları, nəticə və təklifləri neft-kimya müəssisələrində iqtisadi potensialın qiymətləndirilməsi, müəssisənin maliyyə dayanıqlığının təyin edilməsi, investisiya layihəsinin iqtisadi qiymətləndirilməsi, əmlakdan istifadənin qiymətləndirilməsinə imkan yaradır.

Dissertasiya nəticələrindən müxtəlif qurumların, o cümlədən iqtisadi potensialın və onun tərkib hissələrinin təyin olunması vacibliyi yeni yaranan istənilən müəssisənin fəaliyyətində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin dərc edilməsi və nəşri. Dissertasiyanın əsas müddəaları, irəli sürülən nəzəri və təcrübi təkliflər bir sıra nüfuzlu məcmuə və jurnallarda, həmçinin müxtəlif səpkili konfranslarda müzakirə edilmiş və bəyənilmişdir. Dissertasiya işinin əsas nəticələri 24 elmi məqalədə öz əksini

Амирасланова Дилара Амираслан кызы

Экономический потенциал нефтехимических предприятий и пути повышения эффективности их использования

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, выводов, предложений и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность избранной темы, рассматривается состояние ее изученности сформулированы цели и задачи, теоретические и методологические основы, практическая значимость и научная новизна исследования.

В первой главе «Экономический потенциал и теоретико-методологические вопросы организации его использования» рассмотрены методологические аспекты экономического потенциала, система показателей, характеризующие организацию производства и эффективность использования экономического потенциала.

Во второй главе «Современное состояние нефтехимических предприятий и характеристика его организационно-экономического потенциала» анализируется организации основных средств нефтехимических предприятий, их технико-экономические показатели, организация использования трудового и финансового потенциала.

В третьей главе «Организация использования экономического потенциала в нефтехимических предприятиях и направления совершенствования его управления», рассматриваются основные фонды предприятия и пути повышения эффективности организации использования кадрового потенциала. Приводится оценка коэффициента финансовой устойчивости и пути совершенствования управления предприятиями. Также в целях повышения экономического потенциала нефтехимических предприятий определяется эффективность инвестиционных вложений.

94 və hakimiyyətə qayıdışının 24-cü ildönümünə həsr olunmuş “Milli-mənəvi dəyərlərin qorunması Heydər Əliyevin amalı idi” mövzusunda V Beynəlxalq elmi konfransın materialları, Şamaxı, 23 iyun 2017-ci il, s.135-140.

24. Müəssisənin maliyyə dayanıqlığı əmsallarının qiymətləndirilməsi və idarəedilməsinin yaxşılaşdırılması. AKTN KTİETİ-nun “Elmi Əsərləri” jurnalı. Bakı, 2017, №3 (həmmüəllif).

tapmışdır və Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin “Azərikimya” İstehsalat Birliyi “Etilen-Polietilen” zavodunun istehsalat-təcrübi fəaliyyətində istifadə edilməsi üçün qəbul edilmişdir (16 iyun 2017-ci il tarixli, 3104/0N-01-956 sayılı arayış).

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir. Dissertasiyada 9 şəkil, 35 cədvəl əks olunmuş və 144 adda ədəbiyyatdan istifadə edilməklə, 171 səhifəni əhatə edir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın girişində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, onun öyrənilmə səviyyəsi, məqsəd və vəzifələri, nəzəri və informasiya bazası, elmi yenilikləri, təcrübi əhəmiyyəti və aprobeasiyası şərh edilmişdir.

Dissertasiyanın “İqtisadi potensial və ondan istifadənin təşkilinin nəzəri-metodoloji məsələləri” adlanan birinci fəslində iqtisadi potensial məfhumuna yanaşmaların metodoloji aspektləri, iqtisadi potensialdan istifadənin təşkili və səmərəliliyini səciyələndirən göstəricilər sistemi tədqiq edilmişdir.

Tədqiqat göstərir ki, inkişaf və artım məfhumları arasında fərqlər mövcuddur. Belə ki, inkişafın elə səviyyəsi dayanıqlı sayılır ki, bunun nəticəsində resursların istehlakı azalır. Müəssisənin potensialından səmərəli istifadə nəticəsində isə davamlı inkişafı saxlamaq mümkün olar.

Ümumi halda istehsal potensialı müəssisənin məcmuu resurslarını, məhsul (iş, xidmət) istehsalı həcmi, müəssisənin məhsul istehsalı imkanlarını (iş yerinə yetirmək, xidmət göstərmək) özündə cəmləşdirir. Müəssisənin iqtisadi potensialı istehsal amilləri (torpaq, kapital, əmək, informasiya, sahibkarlıq) ilə üzvü surətdə bağlıdır, o həmçinin xarici mühit amilləri ilə də qarşılıqlı əlaqədədir. Təbiidir ki, müəssisənin iqtisadi potensialı həm daxili, həm də xarici mühit amillərinin qarşılıqlı fəaliyyətini də özündə ehtiva edir.

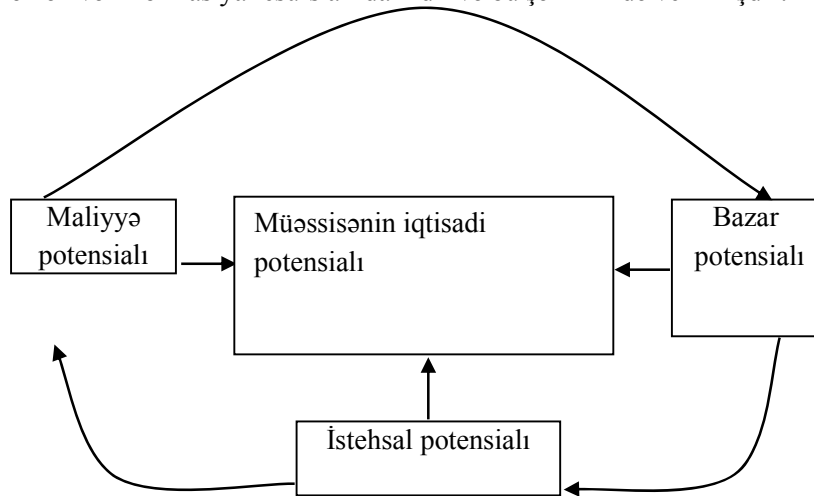
Müəssisənin daxili mühitinə onun texniki-texnoloji, iqtisadi və sosial, xarici mühitinə isə: təbii, o cümlədən ətraf mühit, elmi-texniki tərəqqi, təsərrüfat, hüquq, inzibati amillər daxildir. Müəssisənin iqtisadi potensialı maliyyə, istehsal və bazar potensialının məcmusudur.

İqtisadi ədəbiyyatda istehsal gücü və istehsal potensialı məfhum-

larını eyniləşdirirlər. “İstehsal potensialı” “istehsal gücün”dən daha geniş anlayış kimi qəbul edilməklə dissertasiya işində onların əsas əlamətlərinə baxılmışdır.

Fikrimizcə, iqtisadi potensial, elmi-texniki tərəqqi, innovasiya və qabaqcıl təcrübə, işçilərin peşəkarlıq səviyyəsi, optimal istehsal quruluşu, xammal-materialın keyfiyyəti, avadanlıqların maksimal mümkün gücü və s. amilləri nəzərə alınmaqla istehsal potensialını, ölkənin, regionun, sənaye sahəsinin, müəssisənin məhsul istehsalı istiqamətində imkanlarını aşkar etməyi və onu reallaşdırmağı nəzərdə tutur.

İstehsal potensialı haqqında apardığımız tədqiqat göstərir ki, bu məfhum çox tərəflidir, sadalanan yanaşmalar isə bu kateqoriyanı bu və ya digər tərəfdən səciyyələndirir. İstehsal potensialına aid tədqiqatın nəticəsi olaraq deyə bilərik ki, istehsal potensialı mövcud resurslardan maksimum istifadə etməklə məhsul istehsalı imkanı kimi dəyərləndirilməlidir. Bu zaman mövcud istehsal gücləri, istehsal amilləri, onlar arasındakı qarşılıqlı əlaqələr nəzərə alınmalıdır. Burada əsas məqamlardan biri resurs potensialından tam istifadə olunmasıdır. İstehsal potensialının “resurs” tərkibinə maddi, maliyyə, əmək və informasiya resursları daxildir və bu şəkil 1 – də verilmişdir.

*Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Şəkil 1. Müəssisənin iqtisadi potensialının quruluşu.

İqtisadi potensialın qiymətləndirilməsi, bizim tədqiqat işimizdə

14. Neft-kimya müəssisələrində kadrların yerləşdirilməsi və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri// Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Elmi əsərlər, iyul-avqust 4, Bakı, 2016-cı il, s.75-80.

15. Neft-kimya müəssisələrində korporativ idarəetmənin formalaşması istiqamətləri// Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri, sosial-siyasi elmlər seriyası, №2, Bakı, 2016-cı il, s.120-127.

16. Əmək məhsuldarlığı və əmək haqqı arasındakı əlaqənin riyazi-statistik tədqiqi// Azərbaycan Neft Təsərrüfatı jurnalı, №11, Bakı, 2016-cı il, s. 57-61.

17. Neft-kimya müəssisələrində SWOT təhlilinin aparılmasının təşkili// İpək Yolu, Azərbaycan Universitetinin Elmi jurnalı, Bakı, 2017-ci il, №1, s.50-57 (həmmüəllif).

18. Neft-kimya müəssisələrində heyətin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi// Azərbaycan Neft Təsərrüfatı jurnalı, Bakı, 2017-ci il, №4, s.53-57 (həmmüəllif).

19. Neft-kimya müəssisələrində strateji planlaşdırma və onun həyata keçirilməsi// İpək Yolu, Azərbaycan Universitetinin Elmi jurnalı, Bakı, 2017-ci il, №2, s.132-140 (həmmüəllif).

20. Повышение роли финансового анализа в антикризисном управлении нефтехимическими предприятиями Азербайджана. Уфимский государственный нефтяной-технический университет, X Международная научно-практическая конференция молодых ученых «Актуальные проблемы науки и техники-2017», г.Уфа, май 2017, с.109-111.

21. Neft-kimya müəssisələrində restrukturizasiya strategiyasının formalaşması istiqamətləri/ Bakı Mündislik Universiteti, ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 94-cü ildönümünə həsr olunmuş “Gənclər və elmi innovasiyalar” mövzusunda Respublika elmi konfransı, 3-5 may Bakı, 2017-ci il, s. 322-323.

22. “Etilen-Polietilen” zavodunun idarəetmə strategiyasının qiymətləndirilməsi/ Azərbaycan Texniki Universiteti, ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 94-cü ildönümünə həsr olunmuş tələbə və gənc tədqiqatçıların “Gənclər və Elmi İnnovasiyalar” mövzusunda respublika elmi-texniki konfransı, Bakı, 3-5 may 2017-ci il, II hissə, s.357-359.

23. İqtisadi potensial məfhumuna yanaşmaların metodoloji aspektlərinin təhlili/ Azərbaycan Universiteti, Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi, ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının

7. “Etilen-Polietilen” zavodunun təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması yolları/Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Sumqayıt Dövlət Universiteti və Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 93 illiyinə həsr olunmuş “İqtisadiyyatın davamlı inkişafı problemlər, perspektivlər” Beynəlxalq elmi konfransın materialları, Sumqayıt, 27-28 aprel 2016-cı il, I hissə, s. 271-273.

8. Neft-Kimya müəssisələrində məhsulun keyfiyyətinin idarə olunması xüsusiyyətləri/ Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Gəncə Dövlət Universiteti, Gəncə alimlərin I Beynəlxalq elmi konfransı, I hissə, 17-18 oktyabr, Gəncə, 2016, s. 59-61.

9. Neft-Kimya müəssisələrində məhsulun keyfiyyət amillərinin gücləndirilməsi aspektləri/ Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, “Aqrar elmin inkişafı, ərzaq təhlükəsizliyi və ətraf mühitin mühafizəsində beynəlxalq əməkdaşlıq” mövzusunda 8-ci Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, 03-04 oktyabr, Gəncə-2016, II cild, s.316-320.

10. Azərbaycanın neft potensialı və ondan istifadənin səmərəliliyi/Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Sumqayıt Dövlət Universiteti, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat və Layihə-Axtarış Energetika İnstitutu “Energetikanın müasir elmi-texniki və tətbiqi problemləri”. Beynəlxalq elmi konfransının materialları, 27-28 oktyabr, Sumqayıt, 2015, s.326-328.

11. Müstəqillik dövründə neft-kimya müəssisələrində innovasiya proseslərinin təşkili/ Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Sumqayıt Dövlət Universiteti, “Müstəqillik illərində Azərbaycanın sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni inkişafı” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları, 13-14 oktyabr, Sumqayıt, 2016, s.141-142.

12. Факторы производства в нефтехимии и эффективность их использовании// Информационно-аналитический журнал «Нефть, газ и бизнес», ОАО «Нефть и бизнес», октябрь 2016, с. 36-39 (həmmüəllif).

13. Təsərrüfat riskləri və onların aşağı salınması yolları/ Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XX Respublika Elmi Konfransının materialları, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, 24-25 may 2016-cı il, I cild, Bakı, 2016 (səh.397-399).

müəssisə səviyyəsində həyata keçirilmişdir. Bu qiymətləndirmə isə bir sıra göstəricilər sistemi vasitəsi ilə həyata keçirildiyindən alınan nəticələr dinamik xarakter daşmalıdır.

İqtisadi dayanıqlıq müəssisənin iqtisadi alt sistemlərinin özünün bütövlüyünü, yəni baxılan rejimdə fəaliyyətini saxlamaq qabiliyyətini əks etdirir ki, bu zaman müəssisənin daxili və xarici mühitinin nəzərə alınması çox vacibdir. Bu isə öz növbəsində sənaye müəssisəsinin gələcək inkişaf imkanlarını, onların reallaşdırılması yollarını ön plana çəkir. Beləliklə, sənaye müəssisəsinin iqtisadi dayanıqlığı kompleks və dinamik xarakterli olmaqla, onun təşkili bir sıra göstəricilər sisteminin təyin edilməsi ilə əlaqədardır. Dissertasiyada iqtisadi dayanıqlıq problemi tədqiq edilmiş, onun xüsusiyyətləri göstərilmişdir. İqtisadi dayanıqlıq həm də müəssisənin iqtisadi potensialı ilə səciyyələnir. Bu mənada iqtisadi potensialın məhsul (iş, xidmət) istehsalı və reallaşdırılması həcmi; maliyyə fəaliyyəti nəticələri; istehsal edilən məhsulun (iş, xidmət) vahidinə düşən xərc göstəricilərindən asılılığı müəyyən edilmişdir. Bununla belə dissertasiyada qiymətləndirici göstəricilər sistemi: istehsal tərkibinin qiymətləndirilməsi; maddi tərkibin qiymətləndirilməsi; kadr tərkibinin qiymətləndirilməsi kimi elementləri birləşdirir.

Bununla əlaqədar olaraq dissertasiyada kompaniyanın potensialını təyin edən amillər, müəssisənin dəyərinin qiymətləndirilməsinə yanaşmalar və onların xüsusiyyətləri, iqtisadi potensialı səciyyələndirən əsas istifadə göstəriciləri və onların təyin edilməsi alqoritmi geniş tədqiq edilmişdir.

İqtisadi potensialın qiymətləndirilməsi üçün detallı və ekspress - metodun tətbiqi imkanları, onların xüsusiyyətləri araşdırılmış və bu tədqiqat işində detallı qiymətləndirmədən istifadə mümkünlüyü əsaslandırılmışdır.

Sənaye müəssisələrinin iqtisadi potensialı, onun nəzəri-metodoloji aspektləri, göstəricilər sistemi, bu sahədə mövcud yanaşmaların tədqiqi Azərbaycanın neft-kimya müəssisələrinin timsalında təcrübi reallaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, bu məsələlər də sonrakı bölmələrdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın “Neft-kimya müəssisələrinin müasir vəziyyəti və iqtisadi potensialın təşkili səciyyələndirən aspektlərin təhlili” adlanan ikinci fəslində neft-kimya müəssisələrinin əsas vəsaitlərinin təşkili və texniki-iqtisadi göstəricilərin təhlili, əmək potensialından istifadənin təşkili, müəssisənin maliyyə vəziyyətinin və riskin təhlili məsələləri araşdırılaraq tədqiq edilmişdir.

Göstərilmişdir ki, “Azərikimya” İstehsalat Birliyinin strukturunda hal-hazırda yalnız “Etilen-Polietilen” zavodu fəaliyyət göstərir və tədqiqatımızda əsasən bu zavodun faktiki məlumatlarından istifadə olunmuşdur. “Etilen-polietilen” zavodu üç əsas istehsalatdan, bir köməkçi sex və xidmət sahələrindən ibarətdir. Yəni 1 sayılı etilen istehsalı (EO-300 qurğusu), üç əsas texnoloji və yeddi köməkçi sexdən, 2 sayılı polietilen istehsalı (polimer - 120 qurğusu və 09 sayılı sintez sexi), dörd əsas texnoloji sex və dörd köməkçi sexdən ibarətdir. Buxar-Generator kompleksi isə bir əsas texnoloji və dörd köməkçi sexdən ibarətdir.

Dissertasiyanın bu fəslində işçi qüvvəsi və əmək potensialından istifadənin təhlili həyata keçirilmiş, “əmək ehtiyatları” və “əmək potensialı” məfhumları, “işçi qüvvəsi” və “əmək ehtiyatları” arasındakı əlaqə tədqiq edilmişdir.

Bu fəsilə zavodun işçilərinin tərkibinə işçilərin yaş həddinə, neft-qaz-kimya sənayesindəki stajına görə qruplaşdırılmış, onların xüsusiyyətləri, dinamikası təhlil edilmişdir. Təhlil göstərmişdir ki, 2011-ci ildə 30-50 yaş intervalında çalışan 46,2 % işçinin kişi, o cümlədən 61% isə qadınlar olmuşsa, həmin dövrdə 51-69 yaşlı insanların 50,2%-i kişi, 37,3%-i isə qadınlar olmuşdur.

Bu göstəricilərin 2016-cı il üçün təhlili nəticəsində belə qənaətə gəlinmişdir ki, 30-50 yaşlı insanlar arasında kişilərin xüsusi çəkisi 36,8%, qadınlarınki isə 42,7%, 51-69 yaş arasında isə kişilərin xüsusi çəkisi 29,4%, qadınlar isə 53,6% təşkil etmişdir. Yəni təhlil dövründə qadınların “qocalması” baş vermişdir. Belə ki, 51-69 yaş arasında qadınların xüsusi çəkisi 37,3 %-dən 53,6%-ə yüksəlmişdir. Kadr axını əmsalı baxılan dövrdə 35,1%-dən 6,4%-ə enmişdir.

Dissertasiyada bu istehsal bölmələrinin fəaliyyəti geniş təhlil edilmişdir. Bu fəsilə “Etilen-Polietilen” zavodunda 2011-2016-cı illərdə istehsal olunan məhsullar və onların satış həcmələri cədvəl 1-də verilmiş məlumatlara əsasən təhlil edilmişdir.

Cədvəl 1-dən görüldüyü kimi, “Etilen-Polietilen” zavodunda 2011-2016-cı illərdə məhsul istehsalı artıb-azalmalarla müşayiət olunmuşdur. Belə ki, zavodun əsas məhsulu olan “polietilen” istehsalı təhlil dövründə 24,97 min ton və ya 33,17% artmışdır. Xüsusi çəkisinə görə bu zavodda istehsal olunan məhsullardan “propilen” və “maye piroliz qətranını” göstərmək olar ki, bu məhsullar təhlil illərində uyğun olaraq 11,95 min manat (və ya 29,69%) və 11, 55 min ton (və ya 19,77%) artmışdır.

qiymətindən ($F_{\text{krit}}=2,28$) böyükdür, t-Styudent kriteriyasının hesabata qiymətləri də ($t_{x1\text{hes}}=1,293$, $t_{x2\text{hes}}=2,609$) onun kritik qiymətindən ($t_{\text{krit}}=2,09$) böyükdür. Səhvin orta approksimasiya əmsalı ($\bar{\varepsilon}=9,47\%$)-dir ki, bu da iqtisadi məsələlər üçün qəbul ediləndir.

7. “Etilen-Polietilen” zavodunun iqtisadi potensialını səciyyələndirən istehsal gücünün artırılması, zavodun modernləşməsi üçün investisiya layihəsi təklif edilmiş, onun reallaşdırılması nəticəsində məhsul istehsalının artırılması imkanları müəyyən edilmişdir.

Layihə dünya təcrübəsində qəbul olunmuş metodiki yanaşmaya müvafiq olaraq iqtisadi qiymətləndirilmiş, onun reallaşdırılması nəticəsində sırf carı dəyər NPV=430,3 mln.man; rentabellik indeksi PI=1,46; daxili rentabellik norması İRR=27,18%, ödəmə müddəti isə DPB=5,82 il təşkil etmişdir.

Layihənin dayanıqlığını yoxlamaq üçün həssaslıq təhlili aparılmış və “tornado” qrafiki qurulmuşdur.

Dissertasiya mövzusu üzrə aşağıdakı elmi əsərləri dərc edilmişdir:

1. Vençur investisiyaların müəssisələrdə rolu və onun təkmilləşdirilməsi yolları/ Sumqayıt Dövlət Universiteti. “Əsrin müqaviləsi” Heydər Əliyevin yeni neft strategiyasıdır” mövzusunda elmi konfrans, Sumqayıt, 24-25 sentyabr 2014-cü il, s.192-194.

2. “Etilen-Polietilen” zavodunun təşkilati-iqtisadi xüsusiyyətləri və onun göstəricilərinin təhlili// Azərbaycan Neft Təsərrüfatı jurnalı, №1, Bakı, 2016-cı il, s.58-61.

3. “Etilen-Polietilen” zavodunda işçi qüvvəsindən istifadənin bəzi məsələləri// “Azərıtifaq” Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Kooperasiya elmi-praktiki jurnal, №1(40), Bakı, 2016, s. 55-59.

4. Neft-kimya müəssisəsinin fəaliyyətinin maliyyə göstəricilərinin təhlili//“Azərıtifaq” Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Kooperasiya elmi-praktiki jurnal, №3(42), Bakı, 2016, s.104-111.

5. Neft-kimya müəssisəsində logistika siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və tətbiqi//AMEA-nın xəbərləri, iqtisadiyyat seriyası, elmi-praktik jurnal, №5, Bakı, 2016, s.137-143.

6. Neft-kimya müəssisələrində idarəetmə strategiyasının formalaşması istiqamətləri/ Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondu və Qafqaz Universiteti, Azərbaycan xalqının ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 93 illiyinə həsr olunmuş Gənc tədqiqatçıların IV Beynəlxalq elmi konfransı, Bakı, 29-30 aprel 2016-cı il, s. 654-655.

3. İqtisadi potensialın tərkib hissələri olan əmlak və işçi qüvvəsindən istifadənin kəmiyyət qiymətləndirilməsi üçün reallaşdırılan məhsulla bu göstəricilər arasında Kobb-Duqlas funksiyasından istifadə etməklə model təklif edilmişdir. Modelin iqtisadi interpretasiyası nəticəsində məlum olmuşdur ki, artım tempinin ekstensiv mənbələri 31,59%, o cümlədən əsas istehsal fondlarından ekstensiv istifadə hesabına 20,53%, əmək resurslarından ekstensiv istifadə hesabına isə 11,06% təşkil etmişdir.

Məhsulun reallaşdırılmasının intensiv mənbələr hesabına artım tempi 68,41%, o cümlədən əsas istehsal fondlarından intensiv istifadə hesabına 44,47%, əmək resurslarından intensiv istifadə hesabına isə 23,94% təşkil etmişdir.

Əsas fondlardan yaxşı istifadə hesabına reallaşdırılmış məhsulun artım tempinin ümumi (inteqral) səviyyəsi 64,99%, işçilər sayına (və ya əmək məhsuldarlığının artımı hesabına) görə artım isə 35,1% olmuşdur. Bütün bunlar müəssisənin gələcək işlərinin planlaşdırılmasında nəzərə alınmalıdır.

4. Əmək məhsuldarlığı və əmək haqqı arasında əlaqənin öyrənilməsi məqsədilə bir amilli riyazi-statistik model təklif edilmişdir. Alınan modelin adekvatlığı statistik meyarlarla (F-Fişer, t-student, R-determinasiya əmsalı) yoxlanılmışdır. Tənliyi xarakterizə edən xüsusi elastiklik əmsalları: α və β hesablanmışdır. Başqa şərtlər eyni olduqda, məlum olmuşdur ki, əmək haqqının 1% artması əmək məhsuldarlığını 4,9% artırır. Bu isə o deməkdir ki, əməyin stimullaşdırılması üsullarının tətbiqi əmək məhsuldarlığını, bütövlükdə isə istehsal səmərəliliyini artırardır.

Tədqiqat işində zavodda işçi axıcılığının qarşısının alınması üçün konkret tədbirlər təklif edilmişdir (§ 3.1.).

5. İqtisadi potensialı xarakterizə edən müəssisənin maliyyə dayanıqlığı əmsalları qiymətləndirilmişdir. Bu zaman müəssisədə əmlak vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, likvidliyin qiymətləndirilməsi, maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsi, işgüzar aktivliyin qiymətləndirilməsi, rentabelliyin qiymətləndirilməsi bölmələr və onları səciyyələndirən göstəricilərin təyin edilməsi faktiki materiallar əsasında həyata keçirilmiş, “Etilen-Polietilen” zavodunun müasir maliyyə vəziyyəti qənaətbəxş hesab edilmişdir.

6. İqtisadi potensialın əmlak tərkibini səciyyələndirən fondverimi göstəricisi ilə əsas fondların aktiv hissəsi və reallaşdırılmış məhsul arasında iki amilli riyazi-statistik model təklif edilmiş, alınan modelin iqtisadi interpretasiyası verilmişdir. Korelyasiya əmsalı $R=0,79$ -dur ki, bu da baxılan amillər arasında sıx əlaqənin olmasına işarədir, 95%-lik ehtimalla $F - Fişer$ meyarının hesabat qiyməti ($F_{tes}=6,2390$) onun cədvəl (kritik)

“Etilen-Polietilen” zavodunda 2011-2016-cı illərdə məhsul istehsalı

№	Məhsulların adları	Ölçü vah.	İllər					
			2011	2012	2013	2014	2015	2016
1.	Polietilen	ton	75292,50	67092,10	76186,29	101035,57	103495,89	100256,73
2.	Propilen	ton	40241,00	35014,00	40848,00	56493,00	56392,02	52188,66
3.	Maye piroliz qətranı	ton	58433,30	54185,00	55385,00	71770,00	73350,10	69987,20
4.	Ağır qətran	ton	12323,29	13056,77	15295,06	18723,34	22077,73	17143,80
5.	Bitium-butilen fraksiyası	ton	27436,00	20278,00	24815,00	30164,00	24785,00	22167,63
6.	Saf spirt	ton	10889,72	7400,56	13825,49	10570,32	12253,82	8942,33
7.	Saf efir	ton	931,00	571,05	866,61	685,03	818,23	590,66
8.	İngibirləşmiş xlorid turşusu	ton	-	-	-	-	350,36	329,06

Mənbə: Cədvəl “Etilen-Polietilen” zavodunun məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Eyni zamanda, zavodda istehsal olunan digər məhsulların həcmində azalma müşahidə olunur: yəni, “bitium-butilen fraksiyası” 5,27 min ton (və ya 19, 20%), “saf spirt” 1,95 min ton (və ya 17,88%), “saf spirt” 0,34 min ton (və ya 36,56%) azalmışdır.

Qeyd edək ki, müəssisənin istehsal potensialından səmərəli istifadəsi onun məhsullarının satışından əldə edilən yekun nəticələr əsasında müəyyən edilir. “Etilen-Polietilen” zavodunun istehsal etdikləri məhsulların satış dinamikası cədvəl 2-də verilmişdir.

“Etilen-Polietilen” zavodunda 2011-2016-cı illərdə məhsul satışı

Sıra №	Məhsulların adları	Ölçü vahidi	İllər					
			2011	2012	2013	2014	2015	2016
1.	Polietilen	ton	72381,58	67702,76	77008,80	99832,42	101483,05	101829,78
2.	Propilen	ton	19568,70	28505,50	30989,30	45595,07	43455,05	43837,60
3.	Maye piroliz qətranı	ton	56898,32	52074,42	56403,04	73257,39	69891,68	70004,83
4.	Ağır qətran	ton	11138,42	15281,04	15295,06	19382,82	21701,85	16863,35
5.	Bitium-butilen fraksiyası	ton	27005,40	20017,30	27269,34	25789,40	28043,22	23347,20
6.	Saf spirt	ton	11192,08	5905,52	14460,37	10525,83	10996,22	10207,63
7.	Saf efir	ton	1048,26	421,69	630,27	572,36	695,46	559,46
8.	İngibirləşmiş xlorid turşusu	ton	-	-	-	-	352,84	305,35

Mənbə: Cədvəl zavod məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Cədvəl 2-dən görünür ki, bəzi məhsullar üzrə satış həcmi baxılan dövrdə artmış, digərlərində isə azalma baş vermişdir. Yəni, 2011-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə polietilenin satış həcmi 29,4 min ton (və ya 40,7%), propilenin satışı 24, 3 min ton (və ya 1,24 dəfə), maye piroliz qətranı satışı 13,1 min ton (və ya 23,0 %), ağır qətranın satışı 5,72 min ton (və ya 51,4%) artmışdır.

Bu bölmədə, zavodda istehsal olunan məhsulların satış qiymətləri, onların maya dəyəri göstəriciləri təhlil edilmişdir.

Burada həmçinin zavodun əsas vəsaitləri təhlil edilmiş, iqtisadi potensial baxımından onun əhəmiyyəti göstərilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə göstəricilərinin təhlili üzrə nəzəri məsələlərin öyrənilməsi, neft-kimya müəssisəsinin məlumatlarının təhlilinə uyğun olaraq maliyyə göstəricilərinin yaxşılaşdırılması yollarını müəyyən etməyə imkan vermişdir. “Azərikimya” İB-nin 2013-2016-cı illəri əhatə edən dövr üzrə əsas göstəricilərin dinamikası cədvəl 3-də verilmişdir.

Cədvəl 3.

“Azərikimya” İB-nin 2013-2016-cı illəri əhatə edən dövr üzrə əsas göstəriciləri (min manatla)

№	Göstəricilər	2013	2014	2015	2016
1	Əmək haqqı və ona bərabər tutulan ödənişlər	18376,58	18909,87	16246,93	16435,5
2	Sosial müdafiə fondu	4263,48	4444,3	3612,37	4007,48
3	İstismar materialları	79065,99	93249,86	91773,94	90555,26
4	Yanacaq və sürəti yağları	276,19	385,23	48,49	102,18
5	Təmir xərci	4454,17	4171,64	3549,37	3403,77
6	Amortizasiya ayırmaları	24596,91	19899,83	18721,38	17277,75
7	Əmlak vergisi	1177,88	1222,42	1202,46	977,07
8	Sair xərclər	16682,46	11442,24	10440,71	17203,29
9	Bütün xərclərin cəmi	148893,66	153725,39	145595,65	149962,30
10	İş və xidmətlərdən əldə olunan gəlir (ƏDV-siz)	146957,85	179402,84	155702,10	212824,78
11	Satışdan əldə olunmuş mənfəət	-2193,65	26240,77	11399,36	62891,90
12	Satışdan kənar əməliyyatların nəticələri	964,2	-1306,65	21364,04	-1600,3
13	Balans mənfəəti	-1229,45	24934,12	32763,40	61291,60
14	Təmir xərclərinin ümumi məbləği	12074,23	9254,25	12528,65	19407,08
15	Əsas fondların dəyəri	297458,53	302822,06	322749,1	328940,66
16	Dövriyyə fondları	30776,51	30695,93	34022,06	113023,64
17	İşçilərin orta illik sayı	3710	3153	2593	2449

Mənbə: Cədvəl zavod məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

investisiya layihəsi, onun reallaşdırılması və iqtisadi qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir.

Layihənin reallaşdırılması nəticəsində sırf cari dəyər, NPV=430,3 mln.man>0, rentabellik indeksi, Pİ=1,46>1, daxili rentabellik norması, İRR=27,18%>bank stavkası, ödəmə müddəti, DPP=5,82, il→minimum şərtlər ödənməmişdir.

Xarici mühitin təsirlərinin layihədə tələtlər yaratmasını nəzərə alaraq onun həssaslıq təhlili verilmiş və alınan nəticələrin qənaətbəxş olduğu göstərilmişdir. Həssaslıq təhliləne müvafiq olaraq, bu fəsildə “tornado” qrafiki verilmişdir.

Qarşıya qoyulan məqsədə müvafiq olaraq “Etilen-Polietilen” zavodunun iqtisadi potensialı, onun tərkib hissələri, bu potensialı xarakterizə edən göstəricilər sisteminin təyin edilməsi və təhlili onu göstərir ki, zavodun potensial imkanlarının artırılması üçün daxili ehtiyatlar mövcuddur. Təbii ki, bir tədqiqat işində bütün ehtiyatların aşkar edilib reallaşdırılması mümkün deyildir, bununla belə tədqiqat nəticəsində aşkar edilən ehtiyatlar bu zavodun gələcəyindən xəbər verir və onun fəaliyyətinin genişləndirilməsi istiqamətindəki işlərin davam etdirilməsi qarşısında bir məqsəd kimi durur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

1. Bəzi iqtisadi ədəbiyyatlarda “istehsal potensialı” bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olmayan, istehsal prosesindən kənarında mövcud olan resursların məcmusu kimi səciyyələndirilir. Belə yanaşma baxılan tərkib hissələri ilə istehsal potensialının tədqiqatını məhdudlaşdırır və bu resurslar arasındakı qarşılıqlı əlaqənin tədqiqi həmişə kənarında qalır ki, bu da həmin yanaşmaların çatışmayan cəhətidir.

2. Müəssisənin iqtisadi potensialı baxımından onun iqtisadi dayanıqlığının qiymətləndirilməsi üzrə yanaşmaların ümumiləşdirilməsi göstərdi ki, onlardan əksəriyyəti dayanıqlığa maliyyə aspektində baxırlar ki, bu da həmin yanaşmaları müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlilinə yaxınlaşdırır. Bununla belə, iqtisadi ədəbiyyatda müəssisənin dayanıqlı inkişafının formalaşdırılması və reallaşdırılmasının mühüm mexanizmi kimi, müəssisənin strateji inkişafında onun iqtisadi potensialının tədqiqinə lazımı diqqət yetirilmir.

Bu fəsildə həmçinin zavodda işçi axıcılığının qarşısının alınması üçün tədbirlər işlənilib hazırlanmışdır.

Müəssisənin maliyyə dayanıqlığı əmsallarının qiymətləndirilməsi və idarəedilməsinin yaxşılaşdırılması üçün bu bölmədə əsas vəsaitlərin quruluşu, fondverimi və əsas kapitalın aktiv hissəsi arasındakı əlaqə, əsas fondlardan istifadə göstəriciləri qruplaşdırılmış, onların hesabı yerinə yetirilmişdir.

Bu bölmədə fondverimi (y) ilə əsas fondların aktiv hissəsinin dəyəri (X₁) və reallaşdırılmış məhsulun dəyəri (X₂) arasındakı əlaqənin riyazi-statistik modeli tərəfimizdən təklif edilmişdir:

$$y=0,200+0,333x_1-2,733x_2 \quad (3)$$

Tənliyin adekvatlığını yoxlamaq üçün riyazi-statistikada məlum olan meyarlardan: cəm korrelyasiya əmsalı (R), determinasiya əmsalı (R²), Fişer əmsalı (F), Student əmsalı (St), səhvin orta appoksimasiya əmsallarından ($\bar{\varepsilon}$) istifadə edilmişdir. Belə ki, korrelyasiya əmsalı R<0,3 olanda zəif, 0,3<R<0,7 olanda orta, R>0,7 olanda isə yüksək sayılır. Bizim halda isə R=0,79-dur ki, bu da yüksəkdir. Determinasiya əmsalı isə R² = 0,624-dür. Burada 95%-lik ehtimalla Fişer kriteriyasının hesabat qiyməti F_{nes}=6,2390, onun cədvəl (kritik) qiyməti isə F_{krit}=2,28-dir. Studentin t-kriteriyasının hesabat qiymətləri t_{x1qhes}=1,293; t_{x2hes}=2,609, onun kritik qiyməti isə St_{krit}=2,09-dur. Səhvin orta appoksimasiya əmsalı ($\bar{\varepsilon} = 9,47\%$)-dir ki, bu da iqtisadi məsələlər üçün qəbul ediləndir.

Bu bölmədə həmçinin iqtisadi potensialın qiymətləndirilməsi baxımından zavodun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinin göstəricilər sistemi dissertasiyanın birinci fəslində qeyd olunan alqoritmə əsasən aşağıdakı: əmlak vəziyyətinin qiymətləndirilməsi; likvidliyin qiymətləndirilməsi, maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsi, işgüzar aktivliyin qiymətləndirilməsi, rentabelliğin qiymətləndirilməsi tərəfimizdən həyata keçirilmişdir.

Bu fəsildə neft-kimya müəssisələrinin iqtisadi potensialının yaxşılaşdırılmasında investisiya layihəsi səmərəliliyinin təyin edilməsi tərəfimizdən verilmişdir. Bu qiymətləndirmə beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş meyarlar (NPV, İRR, Pİ, PBP və s.) əsasında reallaşdırılmışdır. Zavodun rekonstruksiyası və modernləşdirilməsi sahəsindəki tədbirlərə müvafiq olaraq dissertasiyada

“Azərikimya” İB-i üzrə balans mənfəəti 2013-2016-cı illərdə - 1229,45 min manatdan 61291,60 min manata qədər yüksəlmişdir. Bu dövrdə dövriyyə fondları 82,2 mln. manat (və ya 2,67 dəfə) artmışdır. Maraqlıdır ki, baxılan dövr ərzində iş və xidmətlərdən əldə olunan gəlir (ƏDV-siz), satışdan əldə olunmuş mənfəət göstəricilərində də artım müşahidə olunur.

İqtisadi potensialın tərkib hissəsi kimi müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlili də bu fəsildə verilmişdir. Burada göstərilmişdir ki, 2015-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə 57,3 mln man (və ya 36,8%) çox məhsul (iş və xidmət) istehsalı yerinə yetirilmişdir. Satılmış məhsulların (iş və xidmətlərin) istehsalat məsrəflərinin müqayisəsi göstərir ki, 2016-cı ildə 5,02 mln manat (və ya 3,7 %) çox xərc çəkilmişdir.

Bununla bərabər müəssisənin maliyyə nəticələrinin təhlili, iqtisadi potensial baxımından onun zəif və güclü tərəflərinin tədqiqi üçün SWOT təhlilinin də yerinə yetirilməsi çox vacibdir. Respublikamızda fəaliyyət göstərən neft-kimya müəssisələrində o cümlədən də “Etilen-polietilen” zavodunda SWOT təhlilin aparılması yolu ilə müəssisədə yaranmış çətin vəziyyətdən çıxmaq üçün yollar tapmaq mümkündür. Belə ki, SWOT analiz təhlilindən istifadə edərək zavodun güclü və zəif cəhətlərini; onun fəaliyyət göstərdiyi xarici mühitin yaratdığı imkanları və eləcə də onun qarşısına çıxma biləcək təhlükəli halları müəyyən etmək və onlardan irəli gələn tədbirləri vaxtında görmək mümkündür (Sxem 1):

Güclü tərəflər	Zəif tərəflər
✓ Neft - kimya sahəsinin inkişafı üzrə dövlət proqramının qəbul edilməsi; ✓ Neft-kimya müəssisələrinin inkişafına dövlət dəstəyinin göstərilməsi; ✓ Neft-kimya məhsullarının istehsalı üçün xammal mənbəyinin mövcudluğu; ✓ Kifayət qədər əmək resurslarının mövcud olması; ✓ MDB məkanında istehsal-təsərrüfat əlaqələrinin bərpa olunması mümkünlüyü; ✓ Satış bazarlarının genişliyi; ✓ Peşəkar mütəxəssislərin mövcud olması; ✓ Investisiya və kredit resursların cəlb edilməsi mümkünlüyü;	✓ Yeni iqtisadi mühitin yaratdığı çətinliklər; ✓ Ənənəvi istehsal-təsərrüfat əlaqələrinin itirilməsi; ✓ Texniki-texnoloji bazanın fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlməsi; ✓ İstehsal edilən məhsulların keyfiyyətinin yüksək olmaması; ✓ İqtisadi inkişaf üçün vacib olan müəssisədaxili maliyyələşdirmə mənbələrinin məhdud olması; ✓ Xammal təchizatında və satışın təşkilində mövcud olan məhdudiyətlər və müəyyən problemlər; ✓ Mənfəətin bölüşdürülməsində səlahiyyətlərin məhdudlaşdırılması;

Sxem 1 ardı

✓ İnkişaf etmiş texnoloji infrastrukturun mövcud olması; ✓ İnformasiya-kommunikasiya sisteminin mövcud olması; ✓ Xarici iqtisadi fəaliyyətin və əməliyyatların həyata keçirilməsi imkanlarının mövcud olması.	✓ Qərar qəbulunda müəyyən məhdudiyətlər olması; ✓ Mikroiqisadi idarəetmə problemlərinə və maliyyə intizamına diqqətin azalması; ✓ Qərar qəbulu prosesində iqtisadi səmərəlilik meyarlarına diqqətin azalması; ✓ İnnovasiyaların yaradılmasına və tətbiqinə kifayət qədər resursların ayrılmaması və s.
İmkanlar	Təhdidlər
✓ Aşağı əmək haqqı xərcləri və işçi qüvvəsinin kifayət qədər olması: Bu da məhsulun maya dəyərini aşağı olmasına gətirib çıxarır; ✓ Manatın zəif olması: Manatın devalvasiyasından sonra ölkədə istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsulları dünya bazarında daha da rəqabətə davamlıdır (məhsul istehsalı xarici valyuta ilə ifadədə ucuz başa gəlir – qiymət üstünlüyü); ✓ qlobal iqtisadi, texnoloji və sosial dəyişikliklər dövründə müvəffəqiyyət qazanmaq üçün texnoloji innovasiyaların tətbiqi; ✓ bütün əməkdaşların qabiliyyətindən, yaradıcılığından, enerjisindən səmərəli istifadə etməklə yanaşı alıcıların, malgöndərənlərin, cəmiyyətin və investorların potensialından faydalanmaq imkanlarından istifadə.	✓ Mövcud təbii resurslar ölkədə sənayenin inkişafı baxımından əlverişli olsa da, bu resursların dünya üzrə orta göstəricilərlə müqayisədə zəif olması; ✓ Müəssisədə maliyyə çatışmazlığı; ✓ Kredit alan müəssisə aldığı borc üzrə faizi və əsas borc məbləğini ödəyə bilməmək riski; ✓ Müəssisənin qoyulmuş kapitalla görə gəlir səviyyəsini saxlamaq qabiliyyətində olmaması- Biznes-risk; ✓ İntestisyalaşdırılmış kapitalın, yaxud gözlənilən gəlirin itkisi ilə ifadə olunan investisiya riski; ✓ Məzənnənin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq yaranan valyuta riskləri ✓ Uzunmüddətli xarakter daşımaqla müəssisənin perspektiv inkişafı ilə əlaqədar olan və asan proqnozlaşdırılan iqtisadi risk və s.

*Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Sxem 1. Neft-kimya müəssisələrinin SWOT təhlili*.

Dissertasiyanın “Neft-kimya müəssisələrində iqtisadi potensialdan istifadənin təşkili və idarə edilməsinin yaxşılaşdırılması istiqamətləri” adlanan üçüncü fəslində müəssisənin əsas fondları və işçi potensialından istifadənin təşkili səmərəliliyinin

yüksəldilməsi, müəssisənin maliyyə dayanıqlığı əmsallarının qiymətləndirilməsi və idarə edilməsinin yaxşılaşdırılması, neft-kimya müəssisələrinin iqtisadi potensialının yaxşılaşdırılmasına investisiya layihəsi səmərəliliyinin təyin edilməsi məsələləri öz əksini tapmışdır.

İqtisadi potensialın tərkib hissəsi olan əsas fondlar və işçi qüvvəsi ilə reallaşdırılmış məhsul istehsalı arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirmək üçün dissertasiyada tərəfimizdən Kobb-Duqlas istehsal funksiyası təklif edilmiş, zavodun faktiki materiallarının kompyuter həlli ilə riyazi-statistik model alınmışdır. Dissertasiyada reallaşdırılmış məhsulun artım tempinin təyini alqoritmı verilmiş, onun ekstensiv, intensiv və ümumi tərkib hissələrinin ədədi qiymətləri təyin edilmişdir.

Bu məsələnin kompyuterdə həlli aşağıdakı modelin alınması ilə nəticələnmişdir:

$$Y_t = 11657540,6 K^{1,916} L^{1,249} \quad (1)$$

Burada: Y_t - reallaşdırılmış məhsul həcmi, man

K - əsas fondların orta illik dəyəri, man

L -işçilər sayı, nəfər

Məlum olmuşdur ki, artım tempinin ekstensiv mənbələri 31,59%, o cümlədən əsas fondlardan ekstensiv istifadə hesabına 20,53%, əmək resurslarından ekstensiv istifadə hesabına isə 11,06% təşkil etmişdir. Zavodun məhsullarının reallaşdırılmasının intensiv mənbələr hesabına artım tempi 68,41 %, o cümlədən əsas istehsal fondlarından intensiv istifadə hesabına 44,47%, əmək resurslarından intensiv istifadə hesabına isə 23,94 % təşkil etmişdir. Əsas fondlardan yaxşı istifadə hesabına zavodda reallaşdırılmış məhsulun artımının ümumi (inteqral) səviyyəsi 64,99%, işçilər sayına (və ya əmək məhsuldarlığının artımı hesabına) görə artım isə 35,01 % təşkil etmişdir.

Dissertasiyada həmçinin əmək məhsuldarlığı (y) və əmək haqqı (x) arasındakı riyazi- statistik əlaqəyə baxılmış və aşağıdakı model alınmışdır:

$$Y = 1,24719E+003 + 1,36159E+002X \quad (2)$$